

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКИМИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

У статті розглядаються питання щодо сутності та змісту взаємодії між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування. Дослідження проведено за допомогою наявних наукових доробок терміну «взаємодія» з точки зору філософії, філології, соціології, політології, а також державно-управлінської основи.

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия между Верховным Советом Украины и представительными органами местного самоуправления. Исследование проведено с помощью научных разработок термина «взаимодействие» с точки зрения философии, филологии, социологии, политологии, а также государственно-управленческой основы.

In the article questions are examined in relation to essence and maintenance of cooperation between Verkhovna Rada of Ukraine and by the representative organs of local self-government. Research is conducted by the present scientific revisions of term «cooperation» from point of philosophy, philology, sociology, political science, and also state administrative bases.

Постановка проблеми. Однією із умов ефективного здійснення державної влади та, при цьому, розвитку місцевого самоврядування є вдосконалення взаємовідносин між органами публічної влади всіх рівнів.

У рамках взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, про необхідність якої неодноразово наголошувалось в літературі, вкрай актуальними на сьогодні є питання взаємодії між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування.

Відомо, що між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування існують відповідні конституційні та інші правовідносини, що дозволяє зробити висновок про їх взаємозалежність та взаємну відповідальність, незалежно від їх політичного складу. Парламент відносно цих органів наділений широкими повноваженнями, зокрема: правом змінювати конституційні положення про представницькі та інші органи місцевого самоврядування (крім положень в розділах I і III Конституції України) [1]; визначати виключно законами засади місцевого самоврядування (п. 15 ст. 92 Конституції), а також інші питання організації місцевого самоврядування (формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування (ст. 146 Конституції), формувати засади внутрішньої і зовнішньої політики у сфері місцевого самоврядування; затверджувати доходи і видатки місцевого самоврядування в Державному бюджеті України; призначати чергові і

позачергові вибори до органів місцевого самоврядування; здійснювати парламентський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування у формах і межах, визначених Конституцією і законами України тощо.

Зворотній зв'язок представницьких органів місцевого самоврядування до парламенту існує завдяки практиці звернень органів місцевого самоврядування за захистом своїх прав до Конституційного Суду України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також безпосередньо до самої Верховної Ради України шляхом надання заяв, зауважень, пропозицій, скарг.

Погоджувати свої дії парламент та органи місцевого самоврядування можуть також через координаційні, консультативні, експертні, дорадчі та інші структури, які формуються як при самій Верховній Раді (Координаційна рада з питань місцевого самоврядування при Голові Верховної Ради України, комітети Верховної Ради України; Апарат Верховної Ради України та його структурні підрозділи) так і при різноманітних органах державної влади, що працюють на постійній чи тимчасовій основі.

Публічне обговорення актуальних питань у сфері публічної влади за участю парламентарів та представників органів місцевого самоврядування може відбуватись шляхом проведення різного роду організаційних заходів. Це зокрема: Парламентські слухання; Всеукраїнські муніципальні слухання; спільні наради; виїзні засідання у села, селища, міста; участь народних депутатів в сесіях місцевих рад тощо.

У практиці взаємовідносин між парламентом та органами місцевого самоврядування особлива роль належить асоціаціям органів місцевого самоврядування [2], які фактично виступають публічними адвокатами та представниками цих органів у відносинах з Верховною Радою України.

Проте, як свідчить науковий аналіз [3, с.181], у сфері взаємовідносин різних управлінських інститутів, (до яких відносяться парламент і представницькі органи місцевого самоврядування – *авт.*), поряд із суттєвими демократичними змінами в структурі і характері їх діяльності, як і раніше, спостерігається неадекватність методів регулювання суспільних процесів та насадження згори тих чи інших управлінських рішень, процес прийняття яких далеко не завжди відрізняється прозорістю та відкритістю.

Зокрема, практика реалізації законодавчих положень щодо організації та функціонування органів місцевого самоврядування дає підстави говорити про існування певних суперечностей між нормами різних муніципальних законів. Однак інформація про необхідність усунення таких суперечностей, з якою, наприклад, звертаються до Верховної Ради України асоціації органів місцевого самоврядування або представники цих органів під час парламентських чи громадських слухань, часто не приймається до уваги єдиним органом законодавчої влади.

Як зазначає проф. М.Козюбра [4, с.28], зростання кількості законів, на превеликий жаль, не супроводжується підвищенням їх якості. Причини

цього криються: в недостатньому рівні професіоналізму, як членів парламенту, так і тих, хто забезпечує його діяльність (про це свідчить скасування Конституційним Судом України десятків положень законів та окремих положень, прийнятих з порушеннями принципів правової держави і верховенства права – *авт.*); у відсутності незалежної науково-правової експертизи законопроектів, недотриманні Регламенту Верховної ради України, відсутності громадського контролю за законодавчим процесом, (неузгодженості рішень та дій парламенту з іншими зацікавленими суб'єктами, зокрема представницькими органами місцевого самоврядування – *авт.*) .

На думку окремих науковців [5], сучасні політико-правові реалії функціонування інституту місцевого самоврядування характеризуються дисбалансом у відносинах органів місцевого самоврядування та органів державної влади, що переростає в різні форми соціальної напруги, а інколи – у відкритий конфлікт. Це зумовлює необхідність пошуку таких механізмів взаємодії між владними структурами, які б ґрунтувалися на відносинах не підлеглості, а партнерства.

Це особливо стосується відносин між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування. Адже задля ефективного здійснення функцій і повноважень парламенту України, зокрема, забезпечення процесів децентралізації державного управління та розвитку повноцінного місцевого самоврядування, взаємовідносини між парламентом та органами самоврядування потребують, на нашу думку, врегулювання через встановлення відповідних механізмів взаємодії.

Ступінь наукової розробки теми. Проблеми взаємовідносин та взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади з органами місцевого самоврядування висвітлюються багатьма вченими-конституціоналістами, зокрема: В. Борденюком, В. Кравченком, В. Кампом, О. Батановим, В. Куйбідою, В. Погорілком, А. Крусян, М. Пухтинським, О. Фрицьким, В. Шаповалом, М. Баймуратовим, М. Корнієнком, М. Орзіхом та іншими.

Різного роду питання взаємодії також є предметом уваги багатьох сучасних теоретиків та практиків у галузі державне управління. Наприклад, проблемам взаємодії у системі органів державної влади присвячені праці В. Бакуменка, Л. Гогіної, В. Нечаєва, Ю. Кальниша, І. Козюри, В. Козакова, С. Кравченка, Л. Штики та інших, а взаємодії гілок влади - дослідження Н. Нижник, В. Ребкала, Л. Шкляра, Б. Гаєвського тощо. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства розглянута, зокрема, у роботах Т. Бутирської, В. Місюри, Л. Усаченко, О. Якубовського, Н. Ковалішиної і т.д. О. Васильєв, М. Каверзин, В. Мартиненко, В. Карнаух та інші розглядають взаємодію державно-управлінських органів та органів місцевого самоврядування.

Таким чином, науковцями розроблені певні теоретико-методологічні підходи до розв'язання проблем взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, проте сьогодні залишаються невирішеними різного роду проблеми безпосередньої взаємодії між

парламентом та представницькими органами місцевого самоврядування, які виникають внаслідок розвитку нових тенденцій і закономірностей системи публічних відносин в Україні.

Мета статті – розглянути сутність та зміст взаємодії між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Чітко сформульоване визначення «взаємодія між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування» юридично не закріплене ні в Конституції України, ні в чинних законах України, але про те, що дана взаємодія існує та діє, можна стверджувати спираючись на законодавство, парламентські звичаї, судові прецеденти, публічні домовленості, що існують між зазначеними органами.

Нормативно-правова основа. Правові основи щодо визнання взаємодії між парламентом та представницькими органами місцевого самоврядування можна відстежити розглянувши положення відповідних нормативно-правових актів.

Європейська Хартія місцевого самоврядування [6] проголошує: у процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином» (п. 6 ст. 4).

В Указі Президента України № 32/2012 [7] зазначено, що з метою забезпечення діяльності Президента України щодо реалізації державної політики, спрямованої на формування сприятливого середовища для дальшого становлення в Україні громадянського суспільства, налагодження ефективного механізму взаємодії його інститутів з державними органами та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства та взаємної відповідальності, досягнення європейських стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина утворюється Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжного органу при Президентові України.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [8] визначає, що:

- однією із основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є: завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадянського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень (ст.5);

- повноваження щодо визначення та реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики здійснюють Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів

України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування (ст.12).

У Законі України «Про комітети Верховної Ради України» [9] мова йде про те, що:

- комітети Верховної Ради України при здійсненні повноважень взаємодіють з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, їх посадовими особами, які зобов'язані сприяти комітетам Верховної Ради України у здійсненні покладених на них повноважень, реагувати відповідно до закону на їх звернення та рекомендації (п.1. ст. 4);

- комітет при здійсненні законопроектної функції має право залучати до роботи в робочих групах посадових та службових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування за згодою керівника відповідного органу (п.8 ст.15);

- звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових установ і організацій, об'єднань громадян з проханням висловити пропозиції щодо проектів законів (п.9 ст.15).

Закон України «Про статус народного депутата України» [10] встановлює:

- народний депутат відповідно до закону розглядає звернення виборців, а також від підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, вживає заходів для реалізації їх пропозицій і законних вимог (п.2 ст. 7);

- народний депутат має право брати участь з правом дорадчого голосу у роботі сесій сільських, селищних, міських, районних у містах (в містах з районним поділом), районних і обласних рад та засіданнях їх органів (п.7 ст. 17);

- народний депутат має право у разі необхідності залучати до участі у розгляді пропозицій, заяв і скарг, які надійшли на його ім'я, а також у прийомі громадян посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування, керівників підприємств, установ та організацій (п.8 ст. 17).

Норми Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [2] регламентують:

- органи державної влади при прийнятті рішень з питань місцевого та регіонального розвитку, а також при визначенні основних напрямів державної політики щодо місцевого самоврядування взаємодіють з асоціаціями на засадах, визначених Законом «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (ст. 4);

- на виконання статутних завдань асоціація, зокрема, розробляє та подає органам державної влади пропозиції щодо розвитку місцевого самоврядування, які підлягають обов'язковому розгляду у порядку, встановленому Законом «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (ст. 14);

- Всеукраїнські асоціації мають право ініціювати перед Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України проведення консультацій щодо законопроектів та проектів інших актів з питань, що стосуються місцевого і регіонального розвитку (ст.18).

У Законі України «Про регламент Верховної Ради України» [11] встановлено:

- парламентські слухання у Верховній Раді України проводяться з метою вивчення питань, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання (ст.228).

- для участі в парламентських слуханнях у Верховній Раді запрошуються представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій..., які виявили бажання взяти в них участь... (ст. 230).

Також взаємодія між парламентом України та органами місцевого самоврядування проявляється у процесі здійснення правосуддя. Аналіз практики Конституційного Суду України вказує, що у ході врегулювання певної правової проблеми, що виникає між парламентом та органами місцевого самоврядування у сфері парламентської діяльності та місцевого самоврядування, єдиний орган конституційної юрисдикції висловлює свої правові позиції шляхом інтерпретації приписів нормативно-правових актів, яка дається на основі Конституції України відповідно до основних засад конституційного ладу України.

Зокрема, Рішенням Конституційного Суду України від 13 липня 2001 року [12] були встановлені відповідні положення щодо повноважень у сфері адміністративно-територіального устрою між Верховною Радою України та органами місцевого самоврядування, а Рішенням від 10 червня 2009 року [13] врегульовано питання щодо того, чи може парламент України після призначення позачергових виборів до органів місцевого самоврядування скасовувати дані вибори.

З вищезазначеного випливає, що взаємодія між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування зумовлюється аналізом практики застосування законодавства України, правових позицій Конституційного Суду України у сфері парламентської та муніципальної діяльності, а також публічною практикою вирішення певних конфліктів, що періодично виникають між парламентом та органами місцевого самоврядування.

З метою більш детальнішого аналізу змісту та суті взаємодії між Верховною Радою України та органами місцевого самоврядування доцільно звернутись до наявних наукових доробок щодо самого терміну «взаємодія», зокрема, з точки зору філології, філософії, соціології, політології, а також державно-управлінської основи.

Даний термін є досить багатограним і аналіз досліджень і публікацій щодо нього свідчить про наявність різних дефініцій і тлумачень.

Філологічна основа. Для підтвердження певних гіпотез звернемось до етимології словотерміна «взаємодії» і простежимо значення цього

поняття в українській мові. У тлумачних словниках знаходимо: «Взаємодія – це взаємний зв'язок явищ; взаємна дія» [14, с.45].

При цьому, варто наголосити, що якщо *взаємовідносини (взаємини)* – це взаємні стосунки між ким-, чим-небудь, *взаємний* – який однаково виявляється з обох сторін, між ким-, чим-небудь по відношенню один до одного (обопільний), *взаємозв'язок* – взаємний зв'язок між двома або багатьма особами, явищами, предметами, то *взаємодія* – це взаємний зв'язок між предметами у дії, погоджена дія між ким-, чим-небудь; це, як наголошено в словнику, - *співдія, співдіяння* [15, с.54], підкреслюючи тим самим про активні *діяльні* зв'язки суб'єктів.

Саме тому, «взаємодіяти» - це перебуваючи у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії [16, с.125].

Філософська основа. З філософської точки зору «взаємодія» тлумачиться як категорія, що відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи їх до зміни, водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану [17]. Ця категорія відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, а також породження одного об'єкта іншими [18].

Розглядаючи «взаємодію» через *вплив і сприйняття*, античний грецький філософ Платон представив особливу систему процесу взаємодії, в основі якої покладена закономірна зміна *страждання* (коли об'єкт пасивний, тобто підлягає впливу) і *дії* (коли саме об'єкт впливає, тобто активний) [19].

І. Кант розумів «взаємодію» як *процес чергування активного й пасивного* [20]. У свою чергу, Г.Гегель розглядав взаємодію як процес, при якому через явища відштовхування і тотожності має місце *перетворення* речей і явищ [21].

Отже, як бачимо, взаємодія з філософської точки зору передбачає вплив об'єктів (від себе додамо – суб'єктів), що перебувають у взаємодії один з одним, тісний взаємозв'язок між ними, їх зміни, що є результатом взаємодії.

Таким чином, на відміну від філософського визначення взаємодії, в публічно-правових відносинах (а також у процесі даного дослідження) маємо справу скоріше не з об'єктами взаємодії, а з її суб'єктами (парламентом, парламентськими комітетами, органами місцевого самоврядування, асоціаціями органів місцевого самоврядування тощо), які мають спільно діяти для забезпечення відповідної мети (результату) взаємодії по відношенню до певних об'єктів.

Цікавими є дослідження про «взаємодію» як елемент системи.

Зокрема, Самара С. наголошує на «взаємодії» як на інтегруючому факторі об'єднання органів та установ у деяку цілісну систему, що в процесі функціонування змінюється порівняно з первинним станом. Така система існує, коли діє, точніше взаємодіє [22, с.21]. У філософському

словнику зазначається, що за допомогою взаємодії відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності [23, с.81].

Отож, у рамках визначення взаємодії між парламентом та представницькими органами місцевого самоврядування, варто мати на увазі, що хоча Конституція України формально не визнає систему рад, що була притаманна радянській системі, а місцеве самоврядування та органи законодавчої і виконавчої влади – це організаційно відокремлені сфери діяльності та два види публічної влади (державна та самоврядна), - все одно «органи державної влади та органи місцевого самоврядування перебувають в єдиній системі публічно-владних відносин» [24, с.66].

Соціологічна та політологічна основа. В соціології використовується дефініція «соціальна взаємодія». Це така форма спілкування осіб, соціальних груп, за якою систематично здійснюється їх взаємодія один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, загальність в розумінні ситуації, сенсу дії та відповідний рівень солідарності та згоди між ними. Це систематичні, достатньо регулярні дії суб'єктів один на одного, котрі мають за ціль викликати певну реакцію у відповідь, що буде породжувати нову реакцію того, хто виявляє вплив. Тобто проходить обмін діями, зароджується спорідненість дій обох суб'єктів, їх координація, стійкість інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій і т.д.

Взаємодія - це той елемент спілкування, що фіксує як обмін інформацією, так і організацію спільних дій, тобто комунікація організується в ході спільної діяльності, «з приводу» її. Дії призводять до взаємного регулювання, взаємовпливу, взаємному контролю, взаємодопомоги.

Все це говорить про те, що кожен з учасників взаємодії здійснить свій вклад у виконання спільного завдання, коригуючи свої дії, враховуючи попередній досвід, активізуючи власні здатності та можливості партнера.

Із цього випливає, що в соціально-психологічному контексті під взаємодією розуміють не лише взаємопов'язаний обмін діями, а насамперед організацію людьми взаємних дій, що направлені на реалізацію спільної діяльності [25].

Політологічний словник містить термін «взаємодія політична». Це взаємний вплив різних політичних суб'єктів у процесі їхньої політичної діяльності; необхідна передумова повної реалізації функцій політичної системи, яка визначає характер політичного розвитку і темпи політичного прогресу. Це керований процес, який визначається за рівнем співвідношення інтересів і цілей політичних суб'єктів [26, с.70].

Державно-управлінська основа. У словнику з державного управління вказано про взаємодію управлінську, яка визначається як участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно-необхідних цілей. Зважаючи на те, що управління є соціальним явищем,

взаємодія управлінська тісно пов'язана із соціальною взаємодією. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням взаємодії є об'єднання зусиль суб'єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно-необхідними цілями [27, с.82].

Науковцями «взаємодія» також трактується як участь у спільній роботі, діяльності, співробітництво, спільне здійснення операцій, угод [28, с.29], визначальний принцип організаційного характеру у державному управлінні, особлива форма «авторегуляції» зворотного зв'язку [29, с.318].

Таким чином, виходячи з аналізу терміну «взаємодія», останнє слід розуміти як такий тип взаємовідносин, який характеризується тим, що два чи більше суб'єктів сприймають один одного як рівноправні партнери за умов закономірної зміни активної («впливу») й пасивної («сприйняття») позицій. Тобто взаємодія означає таку сумісну дію кількох суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на іншого суб'єкта й навпаки.

Висновки. Згідно вищевикладеного, взаємодію між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування можна визначити як один із видів взаємозв'язку між даними самостійними органами публічної влади, при якому у певній мірі виникає характер горизонтальних, а не вертикальних відносин.

Взаємодія між парламентом та органами місцевого самоврядування здійснюється через відповідний політико-правовий механізм, який включає такі складові як суб'єкти, предмет, принципи, форми, процедури, засоби, методи, результати тощо.

Вказана взаємодія може проявлятися як у спільній організованій діяльності (взаємна підтримка, співпраця), так і шляхом зворотної дії одного суб'єкта на інший за допомогою відповідних засобів.

Якщо відсутня мета, як важливий елемент взаємодії, то відсутня і сама взаємодія. Саме тому, метою безпосередньо взаємодії між парламентом та представницькими органами місцевого самоврядування, на нашу думку, має стати прагнення до формування та реалізації ефективної державної (муніципальної) політики, задовольняючи відповідні суспільні потреби та інтереси у сфері публічної влади; прийняття узгоджених рішень при управлінні державою в цілому (питання державного значення) та окремими територіями (питання місцевого значення) тощо.

Таким чином, у сфері публічних відносин взаємодію між парламентом та представницькими органами місцевого самоврядування необхідно визначити як один із організаційних принципів, що, у свою чергу, потребує подальшого законодавчого врегулювання.

Від налагодження взаємодії між Верховною Радою України та представницькими органами місцевого самоврядування, на нашу думку, у значній мірі, буде залежати життєзабезпечення територіальних громад, яке на сьогодні потребує вагомих змін, направлених на подолання проблем, що

існують у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. Поки немає такої повноцінної взаємодії, немає результатів як в діяльності парламенту, так і органів самоврядування.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 р. [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Козаков В. Взаємодія як організаційний принцип та ціннісний критерій державного управління // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.-2006.-№ 3. – 330 с.
4. Козюбра М. Законодавча функція парламенту: ключові проблеми // «Часопис парламент», № 1/2010. – 40 с.
5. Бодрова І. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування: конституційно-правовий аспект // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.fmd.org.ua/Programs/samovraduvannia/samovradpublications/128/>
6. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Указ Президента України від 25 січня 2012 р. № 32/2012 «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14412.html>
8. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
11. Закон України «Про регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
12. Рішення Конституційного Суду України № 11-рп від 13 липня 2001 року у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «район» та «район у місті», які застосовуються в пункті 29 частини першої статті 85, частині п'ятій статті 140 Конституції України, і поняття «організація управління районами в містах», яке вживається в частині п'ятій статті 140 Конституції України та в частині першій статті 11 Закону України «Про столицю України - місто-герой Київ», а також щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України, пункту 41 частини першої статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно повноваження міських рад самостійно вирішувати питання утворення і ліквідації районів у місті (справа про адміністративно-територіальний устрій)
13. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради»
14. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50 000 сл. \ Уклад. І.М. Забіяка. – К.: Арій, 2007. – 512с

15. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. Т.1 Уклад.- В.В.Яременко, О.М.Сліпушко.-К., вид-во «Аконіт».- 1998.- 815 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) Уклад. і голов.ред В.Т.Бусел.-К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007.-1736 с.
17. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Арабіс, 2002. – 744 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://readbookz.com/search/?cx=partner-pub-25119068003730>
18. Философский энциклопедический словарь.-М.: [б.и], 1983. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.biblioteka.uz.ua/dovidka/
19. Платон, Собрание сочинений: В 4-х т. – М., 1993. Т.2. – 416 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: biblioteka.lviv.ua/dlya-doroslyh/vchytelyam
20. Право і категорія взаємодії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1709_page_29.html
21. Гегель Г.Ф.В. Наука логика. – М., 1998. – 245 с. [Електронний ресурс].-Режим доступу: slovarus.info/rus_ef.php
22. С.Самара. Теоретична модель взаємодії уряду України з місцевими державними адміністраціями в науці державного управління // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України.- 2009.-№ 3.- 498 с.
23. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов.-М: Сонет.энцикл., 1993.- 840 с.
24. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг.ред. В.Б.Авер'янова.-К.: Факт, 2003.- 384 с.
25. Соціолого-педагогічний словник. \ За ред.. В.В. Радула. – К.: “Екс Об”, 2004. – 304с. // [Електронний ресурс].-Режим доступу:
26. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; за ред. Ю.С.Шемчученка, В.Д.Бабкіна, В.П. Горбатенка.- 2-е вид., доп. і перероб.-К.: Генеза, 2004.- 736 с.
27. Взаємодія управлінська. Письменний І.В. // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П.Сурмін, В.Д.Бакуменко, А.М.Михненко та ін.; за ред. Ю.В.Ковбасюка, В.П.Трощинського, Ю.П.Сурміна.-К.: НАДУ, 2010. - 820 с.
28. Державне управління та державна служба: словник-довідник / Уклад. О.Ю.Оболенський.-К.: КНЕУ, 2005.- 480 с.
29. Якубовський Я., Бутирська Т. Взаємодія держави і громадянського суспільства в Україні // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України.- 2004.-№1.- 504 с.

*Рецензент: суддя Конституційного Суду України, Заслужений юрист України
Кампо В.М.*